
Přednáška Karla Poppera v Praze v roce 1994

Pane rektore, pane dekane, damy a panove,

3. lekárske fakulte Karlovy university, jejimu dekanovi, profesorovi Hoeschlovi a vam vsem, kdo ste se tu dnes sesli, chci vyjadrit hlubokou vdecnost za velkou cest, ktere se mi zde dostava.

Byt po sedesati letech opet v Praze - a byla to leta nelehka - je pro mne obrovskym zazitkem. Prijizdel jsem do Prahy z Vidne v letech 1911 a 1913 - jeste pred prvnii svetovou valkou a take nekolikrat behem valky. A asi tak kolem roku 1934 jsem dosel k zaveru, ze Praha je nejkrasnejsi mesto ve Stredni Evrope. To se nezmenilo, ale vse ostatni ano.

Pred sedesati lety zil na Hradcanech Tomas Garrigue Masaryk, velky zakladatel Republiky Ceskoslovenske a její president- osvoboditel. Hluboce obdivuji Masaryka. Byl jednim z nejvyznamnejsich prukopniku toho, co jsem rok nebo dva po jeho smrti nazval otevrenou spolecnosti. Byl prukopnikem otevrene spolecnosti jak v teorii, tak v praxi; byl skutecne nejvetsim z jejich prukopniku od Abrahama Lincolna po Winstona Churchilla. Z nastupnickych statu rakouske rise, ktere zde staly porazene a zbidacene, byl Masarykuv vytvor, Ceskoslovenska republika, jediny uspесnym vysledkem. Prvni republika byla uspесna svym financnictvím, prumyslem, politikou, vzdelanosti a kulturou; a byla i dobre branena. Nikdy v dejinach nebyl novy stat - ktery koneckoncu vzesel z revoluce - tak mirumilovny a tak uspесny, a pritom byl do značne míry dilem tvurciii mysleni a konani jednoho muze. Tohle vsechno ale nevzniklo samosebou, bez obtizi; bylo to vysledkem Masarykovy filosofie, jeho moudrosti a charakteru, ve kterem vynikala osobni odvaha, opravdovost a otevrenost. Svou vlastni filosofii oznacoval jako kriticky realismus. A tim take skutecne byla. Avsak jeho humanismus nebo humanitarstvi take sehraly dulezitou roli.

Verim, ze Masarykuv neobycejny zivot historici podrobne probadali. Nicmene jsem privezl do Prahy dva kratke pribehy, o nichz je vsem jeho zivotopiscum velice pravdepodobne malo znamo. Autenticnost obou pribehu by mohl, podle meho, stale jeste (alespon castecne) overit nekdo, kdo se zajima o studium dokumentu, ktere jsou mozna dosud neprobadane. Prvni pribeh souvisi se zvlastnimi okolnostmi, za kterych jsem poprve slysel Masarykovo jmeno: bylo to v zime 1915-16 za prvni svetove valky, kdyz mi bylo 13 let.

Muj otec pusobil ve Vidni jako pravnik a nase rodina se blizce pratelila s rodinou Schmidtovych, kteri meli tri syny a dceru. Jeden jejich syn byl dustojnikem, druhy, dr. Karl Schmidt, kteremu tahlo ke tricice, byl pravnikem; treti syn, Oscar, se mnou chodil do tridy. Dr. Karl Schmidt nas casto navstevoval a zustaval u nas na veceri. Jednoho takoveho vecera - byl tehdy ve vaelece uniforme dustojnika c. a k. armady - nam vypravil, ze mu armada sverila ukol vysetrovat pripady velezrady a pripravil vaelece soudni procesy se zradci. Povedl nam o velmi zajimavem pripadu, kterym se prave zabylal: o pripadu tehdy sestasedesatileteho profesora filosofie na videnske universite, dr. Tomase Masaryka, ktery se prave nachazel v Anglii nebo ve Spojenych statech; byl jednim z hlavnich vudcu hnuti Cechu a Slovaku za narodni samostatnost, cimz zjevne naplnil skutkovou podstatu velezrady. "Ale", dodaval Schmidt nejvys duverne, "je to uzasny clovek". Vypravil nam, ze cetl Masarykovy knihy - zvlaste knihu o vztahu Ruska a Evropy, ktera na neho velmi zapusobila. Jak se tak nechal unaset tematem, udelal nam prednasku o tomto neuveritelnem zradci, o nanejvys ucenem a kulturnim cloveku, o vudcim duchu filosofickem, o uciteli etiky, o velkem liberalovi a o muzi, ktery je hotov nasadit zivot za dosazeni osvobozeni sveho naroda. Schmidt nam take pozdeji povedl o ceske armade, kterou Masaryk organizoval z Cechu zijicich v cizine (ve Francii, Anglii, Rusku a ve Spojenych statech) a take z rakouskych vaelecnich zajatcu ceskeho puvodu v Rusku.

Byl to neobycejny zazitek, ktery ani po 78 letech neztratil nic ze sve puvodni intenzity. Dnes si myslim, ze se takova vec mohla odehrat prave jen v Rakousku. Rakouska rise byla tehdy ve valce a platila zde zvlastni ustanoveni, ktera nepodlehala parlamentni kontrole. V zemi vladel ministersky predseda, hrabe Sturgkh, ktery disponoval diktatorskymi pravomocemi, odvozenymi ze stanneho prava. A presto byla ve Vidni stale jeste ziva liberalni atmosfera predvaelece doby. Stal pred nami pravnik a zaroven dustojnik, jehoz ukolem bylo vysetrovat velezradnou cinnost, a pritom on sam se dopoustel zrady tim, ze nam, obycejnym civilistum, sveruje informace o postupu vysetrovani a o svem obdivu ke zradci! Avsak bylo jasne, ze nema vubec strach. Vedel, ze je v bezpeci: v bezpeci navzdory diktature a stannemu pravu. Jaky rozdil v porovnanii s tim, co zacalo o rok pozdeji v Rusku a co se rozbujelo do one desne nestvurnosti, kterou muzeme nyni nazvat "moderni diktaturou". Tak tohle se odehralo ve Vidni v roce 1916. Avsak v nekterych provincii, v oblastech, kde se statni moc stretavala tvari v tvar s iredentistickym nacionalismem, panoval statni teror. Mistni urednici ("kapesni" diktatori) byli liberalismem velkych mest nedotceni - a bali se. Vladli za pomoci tajneho teroru a dokonce

muceni: dovidal jsem se o tom vsem z tehoz neobycejneho zdroje - díky opakovaným navstevám dr. Karla Schmidta. Schmidt nam sděloval vše o Masarykově pocínání, vše o svém hrdinovi, na něhož sbíral materiál, který by byl určité vedl k Masarykově popravě, kdyby se ho někdy náhodou vítězství rakouské říši podarilo zmocnit. Avšak v roce 1916 dokonce i mně začalo být jasné, že k tomu nikdy nedojde: že centrální mocnosti války prohraly. Zato jsem ale nevěděl, že dokonce členové rakouské vlády to chtěli vzdát a že Rakousko pokračovalo ve válce hlavně ze strachu z německé invaze. Zde končí můj první příběh.

Temer o dvacet let později, když byl rakouským diktátorem kancléř Schuschnigg, jsem znovu náhodou zaslechl něco velmi osobního o Tomáši Masarykovi. Byl jsem na vědecké univerzitě u profesora Heinricha Gomperze, učenice v oboru řecké kultury a filosofie. Sprátelili jsme se. Po vraždě kancléře Dolfuse, spáchané skupinou rakouských národních socialistů, převzal moc Schuschnigg, který požadoval po všech státních zaměstnancích, včetně učitelů a profesorů, aby vstoupili do organizace, již nazval Vlastenecká fronta, do organizace, jejímiž členy směli být pouze lidé, kteří podepsali prohlášení, že jsou proti Anschlussu neboli sjednocení Rakouska s Německem. V Německu tehdy vládla hitlerovská diktatura. Všichni univerzitní profesori tehdy podepsali (a zvláště ti, kdo byli nacisté). Vyskytla se pouze jediná výjimka: profesor Heinrich Gomperz, jehož rodina pocházela z Německa a jehož kulturní zájmy a orientace na řeckou vzdělanost ho vedla k přesvědčení, že jednota s Německem je potřebná - už proto, že tam působí počet antických badatelů. On sám byl židovského původu a byl si plně vědom Hitlerových teroristických rasových teorií a jeho teroristické praxe. Choval však důvěru k vysoké civilizovanosti Německa a na Hitlera pohlízel jako na politickou raritu, která zřejmě brzy zapadne. Podle mého mínění Gomperz šlehal, že je pod jeho důstojnost, aby se Hitlerem nějak zvláště zabýval. Bohužel se ve většině těchto svých představ tragicky mylil. Skutečnost, že nevstoupil do Schuschniggovy Vlastenecké fronty vedla k jeho propuštění z univerzity, takže přišel o všechny svůj příjem. A do novin se to nikdy díky cenzuře nedostalo. Nikdo se o jeho propuštění nedověděl. Ani já jsem nic neslyšel, dokud mi jednoho dne nezatelefonoval - a tak jsme se setkali. Tehdy mi vyprávěl, co se stalo a že se po svém propuštění rozhodl emigrovat do Spojených států. Neměl však peníze na onu nákladnou cestu. A tak odjel do Prahy, kde požádal starého přítele a kolegu Masaryka o půjčku. Masaryk mu daroval potřebnou částku z vlastních osobních úspor - o půjčce nechtěl ani slyšet - a vysvětlil Gomperzovi, že si za daným účelem nepreje čerpat z zadních oficiálních fondů, protože by politický prvek v celé záležitosti mohl být chápán jako proněmecký, a možná dokonce prohitlerovský čin ... A Gomperz mi vyprávěl, jak dojmavě a nadherne bylo toto setkání s Masarykem.

Dámy a pánové, vždycky jsem Masaryka obdivoval jakožto jednoho ze dvou velkých státníků a hrdinů Evropy dvacátého století: mám na mysli Masaryka a Churchilla.

Masarykovo Československo bylo - podle mého nadevší pochybnost - nejotevřenější ze všech společností, které kdy v Evropě spatřily světlo světa. Vydrželo pouhých dvacet let; třebaže těžkých, bylo to nadherných dvacet let: V nejkratším možném čase tato otevřená společnost vybudovala fungující hospodářství a nejspolehlivější vojenský obranný systém v Evropě. Potom bylo Masarykovo Československo zničeno dvěma starsími evropskými otevřenými společnostmi - Británií a Francií, kde byli právě u moci ustupkáři, kteří na zničení Československa s Hitlerem spolupracovali. A tady je člověk náchylný ke spekulacím: kdyby byl Masaryk v té době ještě nazívu, je nepravděpodobné, že by byli ustupkáři mohli Hitlerovi pomáhat při zničení Československa. Hitler tehdy stále ještě blafoval a Masaryk by mu byl - podle mého názoru - jistě ušetril nálezitou odpověď.

Avšak do struktury československé otevřené společnosti byl od samého začátku zabudován zbytečný slabý členek. Narazím zde na takzvaný princip národního sebeurčení, na princip, který na Západě získal téměř absolutní morální autoritu (kterou dodnes neztratil), ačkoli stačí jen trochu popřemyslet, abychom pochopili, že takovou zásadu nelze v Evropě vůbec uplatnit; vzdýt i ostrovy jako Velká Británie, Irsko nebo Kypr jsou obydleny několika takzvanými národnostmi, které mají každá své politické vůdce, požadující národní sebeurčení. A masarykovská otevřená společnost nebyla s to dát na tyto požadavky hluboce zvažovanou, morální a politickou odpověď. Není to tak dávno, co se vaše země ocitla pod podobným tlakem; a protože neměla dobře promyšlenou teoretickou a morální obranu, muselo dojít k jejímu rozdělení. Nikdo neví, jaké budou důsledky. Homogenní obyvatelstvo hovořící jedním jazykem má nepochybně obrovskou výhodu, co se týče průmyslové spolupráce; ale kde v Evropě něco takového najdete? Evropa jednoduše taková není, s výjimkou velmi mála zemí, kde bylo homogennosti dosaženo politickými a výchovně vzdělávacími prostředky, s jejichž pomocí byly potlačeny menšiny nebo dialekty. To platí zejména pro Německo a Francii. Ale i tyto dvě země mají dnes významné menšiny - a tak je tomu ostatně u všech evropských států. Výjimku tvoří Island (a snad také Malta).

Domnívám se, že každý, kdo miluje mír a civilizovaný život, by měl přiložit ruku k dílu všeobecné osvěty stran nepraktičnosti a nehumánnosti onoho slavného - nebo, mohl-li se tak vyjádřit - nechvalně proslulého principu národního sebeurčení, který nyní zdegeneroval do své svrchované hrůzné podoby, do etnického terorismu.

Proti takové hrůze musíme bojovat. Nesmíme se stát koristi cynického přesvědčení, že historie je násilná a strašná, hnána bezúdržbnou touhou po zlatě, naftě, po bohatství a moci. Tento cynický výklad historie je nepravdivý. Evropské dějiny začínají Solonovou pokojnou revolucí, která reformovala athénskou ústavu. Osvobodil otroky, kteří byli dříve svobodnými občany, ale propadli svobodou svým veritelům, kterým nebyli sto splatit dluhy. Solonova revoluce zamezila Athenanům v opakování podobné praxe. Odtud bylo ještě hodně daleko k Americké revoluci a k Abrahamu Lincolnovi,

který padl jako poslední ze šestisettisíc bílých vojáků ve straslivé válce, jejímž výsledkem bylo osvobození černých otroků ve státech jižní konfederace.

Toto nejsou pouhé dvě výjimky, jež by kraslily jinak nekonečné dějiny chamtivosti a násilí. Jedna se spíše o významné úspěchy - je nutno přiznat, že se vyskytují spíše vzácně uprostřed množství porážek a nezdaru, které jsme utrpěli často v důsledku našich vlastních chyb - v průběhu našeho nekonečného zápasu za svobodu a spravedlnost.

A nyní, když se opět potykáme s novými nezdary, si musíme vzpomenout na náš nejčerstvější úspěch: Jižní Afriku. A musíme si neustále připomínat taková neuvěřitelná vítězství ducha svobody, otevřenosti a lidskosti, jakým byl Churchillův zdánlivě beznadějný odpor vůči Hitlerovi po pádu Francie a Masarykův triumf, když přivedl domů své chrabré vojáky (armádu o síle 60000 mužů) přes Sibir a Vladivostok, Tichý oceán a americký kontinent, aby založil velkolepou republiku, otevřenou společnost natolik silnou, že po řadě násilných a smrtelných nehod dokázala vždy znovu povstát.